

PALA EVROPA

1.

Evropa je izgubila poziciju velike sile, ali je evropska kultura nastavila da osvaja svuda u svetu. A ako se neko plaši da kulturna nadmoć ne može da se održi ako ne može da se štiti silom – u svakom slučaju danas možemo pročitati, u jednoj slučajno izabranoj američkoj publikaciji, da „Evropa više nije u igri kao *kulturni uzorak*“! – može biti ohrabrujuće sračunati koliko bi velika moć Evrope bila da su se sukobljene snage usaglasile na mirni način.

U međuvremenu je Evropljanin Arnold Tojnbi priznao da je umeće ratovanja Zapada uvek bilo samo jedan aspekt zapadnjačkog načina života, a to se može pogrešno shvatiti na najdepresivniji mogući način. Da li je tako lako ustanoviti da je posvađanost Evrope sa samom sobom – zlo, da li je tako teško ignorisati činjenicu da to može biti više od slučajnog ispoljavanja *evropskog*, shvaćenog kao „kulturni model“?

Već je Heraklit, jedan od kulturnih praotaca Evrope, istakao da je rat otac svih stvari, a on nije mislio na rat u banalnom smislu, već na borbu između suprotnosti kao izvor svega dobrog. Od ranog Srednjeg veka, kada je kulturno jedinstvo bilo ostvareno posredstvom katoličke crkve, čovek je imao slabiji osećaj za zajedništvo nego u drugim oblastima kulture, i spremnije je uočavao razlike nego sličnosti. Dok se na kraju postepeno nije došlo do visoko razvijene svesti o nacionalnim razlikama, koje mogu da vode nacionalizmu, čemu odgovara svest o individualnim razlikama, koje mogu da vode većem uvažavanju pojedine ličnosti i njene posebnosti. U poređenju sa neevropskom umetnošću, koja se ne zanima za individualno, već ide za tipičnim, evropska je umetnost od poznog Srednjeg veka bila „realistička“ (sasvim izvesno samo u evropskom razumevanju te reči) s većim osećajem za posebno, za pojedine čoškove prirode i za čoveka kao pojedinca. Takođe je i evropska nauka imala pretpostavke u većoj otvorenosti prema okruženju i u sposobnosti da stalno otkriva činjenice koje se ne uklapaju u važeću sliku sveta; dok je čovek van Evrope bolje uspevao da sve novo svodi na nešto staro, tj. da izbegne da otkrije novo.

Ako se kultura posmatra kao „ono što se stvara“, onda se mora posmatrati i kao nešto što je već stvoreno. Definicije kulture obično naglašavaju samo jednu od ove dve strane: stvaralačku („kultura je ponovno stvaranje sveta do novog oblika u čovekovom unutrašnjem univerzumu“, Gronbek) ili stvoreno („kultura su običaji“, Friš), ali odlučujuće je da se kultura mora posmatrati kao istorijski proces, kao sukob između starog i novog. I ako se na toj osnovi mogu grubo razlikovati dinamičke kulture, u kojima procesi teku brzo a sukobi su naročito nasilni, od statičnih u kojima je razvoj tako spor da se kultura gotovo može smatrati zbirkom običaja, onda je evropska kultura – sve do današnje kolizije između Istoka i Zapada – jedina koja se nalazi u prvoj grupi.

Neumorno evropsko stremljenje za novim i žar za (pri)znanjem dolaze do izraza u liku Fausta, Evropljanina nad Evropljanima, koji je prodao dušu zlu da bi bio u stanju da iskusi i prepozna novo, ali koji, u Geteovom optimističnom izdanju, treba da se vrati sebi tek pošto mu se omaklo da optuži sadašnji trenutak: Verweille doch, du bist so schön. Da li je večito stremljenje takva prednost za Getea i prva satisfakcija zla, da li je ostavio potragu za istinom u paktu sa satanskim, kao dokaz da neobuzdana potreba za znanjem vrlo lako može imati katastrofalan završetak, kao dokaz da je nedostatak sposobnosti da se skrasi i nađe konačno zadovoljstvo – izraz arogancije? Raspad jedne slike sveta uvek oslobađa nove energije koje istiskuju stare vrednosti, a evropska slika sveta se još od Srednjeg veka nalazila u stanju eksplozivnog širenja. Gledano iz ugla starog, novo je uvek zlo, stoga se veliki prethodnici smatraju agresivnim jereticima.

Prvi evropski ljudi, koji su naravno bili useljenici, kušali su sa drveta nauke da bi naučili da *poznaju razliku*, ne samo između dobra i zla. Upadljivo je da mit o padu u greh, uprkos uobičajenim zajedničkim osobinama za sve mitove, ne igra nikakvu značajniju ulogu u tumačenju sveta u drugim kulturama, dok još uvek, bez obzira da li svesno ili ne, zauzima centralno mesto u evropskoj. *Pad* znači raskid zajedništva između Boga i čoveka, raskid dotadašnjeg poretka (koji se i dalje ponavlja sledeći princip nasleđivanja greha), jaz između „pre“ i „sada“, proterivanje iz „raja“ i večitu težnju da se ponovo uspostavi izgubljena harmonija uz pomoć tog znanja kojem je jabuka greha tada otvorila vrata i koja se, snagom svoje sopstvene logike, sve više udaljava od prvobitne harmonije. Psihološki, „pad“ znači deobu na osećajno i na intelekt, radikalno nerazlikovanje duhovnih snaga i nedostatak sposobnosti da se bude „ceo“ i da se bude u saglasju sa samim sobom.

Da upravo ta deoba može da oslobodi značajne energije, imamo očigledne naučne dokaze, i to ne važi samo u naučnoj oblasti; evropska efikasnost, koja je postignuta podelom rata, ušla je i u dušu. U svom ekstrovertovanom realizmu, Evropljanin je otišao toliko daleko da je nevinu stvarnost ostavio za sobom i zatvorio se u svet praktičnih apstrakcija. A podeli unutrašnjeg kosmosa odgovara i uobičajno rastakanje vrednosti u spoljašnjem svetu: duhovni i društveni život se rastaču – kako je to izrazio Herman Broh – u „autonome sisteme vrednosti“, koji – pošto su u poslednjem stoleću prevrednovane sve vrednosti – ulaze u hijerarhiju, u kojoj nekada svemoćna religija zauzima najniže mesto, dok se umetnička „istina“ dovodi u sumnju, naposljetku i uz pomoć samih umetnika, a visoko uzdiže samo bezlična naučna istina. Ali naučnici su opet podređeni političarima koji upravljaju najvišim – ekonomskim – vrednostima.

U međuvremenu, može se, negde pred Prvi svetski rat, uočiti prodor u razvoju unutar svih ovih sistema vrednosti. Umetnik je vođen, npr., čistom umetničkom iskrenošću, posredstvom doslednog korišćenja umetničkih sredstava, da bi progovorio subjektivističkim jezikom koji je samo njemu potpuno razumljiv, ali taj nepromišljeni individualizam istovremeno vodi van ličnog i povezuje sa „mističnim“. Dosledno sprovedeni realizam vodi novoj apstrakciji (Džojls, Pikaso), a svesno zanimanje modernih umetnika za mitsko i za udaljene kulture samo je spoljni simptom unutrašnjeg preobražaja. U psihologiji se ta deoba konačno shvata kao bolest koja se može lečiti (Frojd), evropski čovek ne uzima se više kao sinonim za čoveka uopšte, a ne vidi se više ni kao naročito visoko razvijen tip čoveka, već kao jedan tip među mnogim, i to od njega harmoničnije ustrojenim (Jung itd.) itd.

Ako se tako u modernom duhovnom životu mogu opaziti tendencije da se traže novi putevi van dobre stare posvađane evropske kući, onda je tendencija da se njeni stanovnici sa sve nameštajem ismejavaju, još uočljivija. Ako bi trebalo naći zajednički imenitelj za evropsku umetnost tog stoleća, odgovarajuću romantizmu i naturalizmu ranijih vremena, onda bi to na žalost bio *nihilizam*. Ako se može grubo reći da je umetnik u Srednjem veku uglavnom nalazio inspiraciju u odnosu prema Bogu i onostranim obećanjima, a u sledeućim vekovima napretka u odnosu prema čoveku i ovostranim divotama, onda se isto tako grubo može dodati da nadahnuće danas dolazi od disproporcije između toga dvoga. Filozofi i umetnici ponavljaju do u beskraj usklik: Bog je mrtav! i sa mazohističkom oštroomnošću ukazuju kako je ljudima nemoguće da se u tako jadnom svetu povežu jedni s drugima. Srećni individualizam je postao očaj izopštenosti. Preovlađuje raspoloženje propadanja; poslednji dobro formulisani samrtni hropac bio je Beketov „Kraj partije“, ali nije nužno nabrajati dela kao primere za sve to – ona koja se ne mogu navesti kao takva u većini slučajeva i nisu vredna pomena. Objavljena „praktičnost s obe noge na zemlji“, koja više neće ni da čuje o nekoj „zebnji“ i sličnim drangulijama može se prevladati samo tako što će se umetnici zavući u svoje sobe i zatvoriti vrata.

Ali dok umetnik povlači granicu koja – u Sartrovoj odgovarajućoj filozofiji – jeste ništavilo koje se odvaja od svega, umetnost sama ostaje na granici. Jer u svom nihilističkom ukazivanju da se čovek radije inspiriše istinitim jazom nego istinskim odnosom, sama se nadahnjuje disproporcijom: a i umetnik može naći izvesno zadovoljstvo u tome da razotkrije ne samo zlo, već i ono dobro. Ali ako umetnik razotkrije zlo tek u svom ishodištu (najjasnije se to vidi u „Doktoru Faustu“, kada umetnik prodaje dušu Đavolu da bi u svojoj ljudskoj izolaciji došao do inspiracije koja upravo kulja iz disproporcije), kako onda može nalaziti inspiraciju u tome?

Herman Broh je sigurno bio od onih koji su nas najdublje odveli u suprotnost između estetskog i etičkog – i prvi koji je stvorio „etičko umetničko delo“. Radikalno razotkrivanje ne-etičkog izgleda da bi moglo da vodi novom etičkom nadahnuću; ta apsolutna deoba izgleda da upućuje na dublju solidarnost. Tačan broj minusa može na duži rok dovesti do jednog plusa – to je formula modernog evropskog „prelaznog doba“, ne samo u umetnosti.

2.

Uobičajeno i već pomenuto rastakanje vrednosti ima za posledicu da se različite oblasti vrednosti ukrštaju, postaju same sebi dovoljne i apstraktne, kao što je moderna umetnost radije apstraktno i ne više tako direktno odslikava šta se događa u okruženju, primarno izražavajući svoj sopstveni nerazumljivi tok. Tako se teško može konstatovati u kojoj meri događanja unutar neke oblasti vrednosti utiču na drugu, ali je lako utvrditi paralelizam u okviru svih njih. Novi prodor u umetnosti je istovremen sa revolucijama unutar naučne slike sveta; isto važi i za političko-socijalnu viziju sveta; različite disharmonije izgleda da su određene zajedničkim postignućem. Ali uzajamni odnosi sistema vrednosti naravno da dobijaju karakter sukoba, ne samo u društvu, već i u pojedincu.

To da je političko-ekonomsko nadređeni sistem vrednosti neće reći samo to da političko-ekonomski stručnjaci vladaju svetom, već da potreba da se postigne ekonomska sigur-

nost jednostavno postaje „čovekova najdublja potreba“, a poslovni moral postaje društveni moral, a toga se dobri stari hrišćanski moral još uvek stidi. Onaj ko najbolje uspeva da postupa u svom interesu, taj postupa najbolje. Najdalje kuda čovek može dopreti u pravcu dobrovoljnog samoodricanja, jeste osećaj neprijatnosti pri uvidu da im je to na duži najbolje, ali samo mali broj uspeva da vidi tako daleko, većina se kloni bolje budućnosti uz pomoć hrpe kratkoročnih prednosti, koje naravno zaklanjaju vidik na „bližnje svoje“ koje bi onda ionako pre trebalo zvati protivnicima.

Unutar političkog sistema vrednosti jedino je interesnu tačku gledišta moguće objektivno braniti (naravno da je nedopustivo spasiti hiljadu dalekih i stoga beznačajnih ljudskih života za novac za koji se u interesu društva mogu proizvesti dve rakete), a političari se od običnog čoveka razlikuju jedino po tome, i to ako je neko od njih takvog formata, što postupa na osnovu svog dubljeg uvida u to šta na duži rok najbolje služi većim celinama (naciji, Evropi, svetu) – i što veće celine uspeva da promisli, to će veći otpor dobiti od manjih celina koje se osećaju sramno zaobidanim. Da će, u etičkom pogledu, ispravno gledište upavo na dugi rok možda da se pokaže i politički ispravno, uopšte nije bitno, jer dotle se nikad i ne stiže – ako zauzme „etičko“ gledište, doći će u sukob sa svim drugima koji su kratkovidniji, tj. bliži stvarnosti. Politički se može sprovesti ono pogrešno, iako nije striktno neophodno, a neophodno se po pravilu može sprovesti u delo tek kada je već kasno.

Na primer, napredne dalekovidne glave, sve od sloma srednjovekovnog društva, imale su fine misli o uspostavljanju evropskog jedinstva političkim sredstvima. Posle Napoleonovih ratova, koji su snažno stimulisali nacionalizam koji će od tada upropašćavati Evropu, Sen-Simon je tako napisao raspravu *De la Réorganisation de la Société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique* – ali tada se takvo okupljanje nije videlo kao nužno da bi se izbegle možebitne opasnosti – koje su bile nužne da bi izazvale ono jedinstvo koje je doista moglo da spreči opasnosti. Stoga se danas mirno mogu i Sen-Simonove i misli svih njegovih utopističkih prethodnika smatrati samo izrazom naivnog priželjkivanja. Tek je poslednji rat, koji je otac svih novorođenih stvari i koji je i sam bio dete nacionalizma, popločao put evropskoj saradnji čiji smo početak gledali poslednjih godina – i koju su pokrenuli ekonomski stručnjaci koji su s najvećom umešnošću uspeli da sprovedu interesnu tačku gledišta; ona je bitno doprinela posvađanosti Evrope sa samom sobom. Egoistički i nacionalistički interesi se pobeđuju tek onda kada u svom interesu traže sopstveno ograničavanje. Pa je i što se toga tiče poboljšanje moguće tek na potpuno negativnoj osnovi.

Osnova je ono najbolje. Novo evropsko nadahnuće ne proizlazi iz novog evropskog osećanja zajedništva i uzajamnog razumevanja, već pre od zajedničke tašte želje da se povrati izgubljena pozicija velike sile – kao što ništa ne ukazuje da je evropski nacionalizam došao do kulminacije, verovatno je da je taman blizu te tačke. Kada čovek, na primer, čita (u članku koji je o tim stvarima napisao Hening Finger u *Vindrosenu*, broj V) da je ta – u aktuelnoj evropskoj raspravi o Evropi – Francuska jedna „ponosna zanemarena zemlja, koja i ovog puta kao i 1789. godine brani humanu stvar“, onda mora na žalost da primeti da mnogo toga ukazuje na to da je ponosna Francuska još uvek sklona da humanost pomeša sa Francuskom – npr., evo pasusa u članku u broju „L'Observatera“ koji je zaplenjen zato što nije dovoljno priznavao francusku politiku: „Evropa nastaje kao nuž-

nost; ali opasnost se sastoji u tome da će njome ovladati Nemačka, ne – kao što su se mnogi plašili – zbog njene premoći, već zbog samoubistva koje čini Francuska, koja je morala da bude duša i um Evrope.”

Naravno da umni radnici, kojima naročita struka pruža mogućnost da misle u najvećim mogućim celinama i da, da upotrebimo Kantovu reč u novom značenju, postižu da misle bezinteresno, moraju da prevaziđu svu ovu ljudsku uskogrudost. Oni viču: „Čujte!” kada političar – u aktuelnoj raspravi – izusti reč o tome da se ne smeju ignorisati kulturne strane problema, a viču „Fuj!” kada taj političar odmah zatim u praksi krene da ignoriše kulturu i drži se onog glavnog: političko-ekonomskog. Za njih je očigledno da „rasprava mora da počne s duhovnim vrednostima” i da „treba da biramo one koji imaju najviše da pruže u duhovnim vrednostima” da ponovo citiramo Heninga Fengerera kao dobrog predstavnika onih koji misle da Danska zbog svog sve bolesnijeg duhovnog života treba da se priključi šestorici, koja će time postati sedmorica, iako će to očigledno biti povezano sa katastrofalnim ekonomskih teškoćama. Drugi, naročito obrazovani ljudi, obavestavaju nas kako im je strah od propadanja ušao u krv; kad samo pomisle na dansko priključenje zajedničkom tržištu koje je naraslo i kojim će ovladati ekonomski interesi i koje (tržište) će prema tome dopustiti finansijski moćnoj nemačkoj industriji, uključujući i industriju kulture, da utiče, to jest da štetno utiče na zdravu i snažnu dansku kulturu. Naravno da ne može da čudi da umni radnici, jednako kao i nacional-ekonomisti, mogu da iznađu dijametralno suprotna rešenja istog računa.

Ako naš humanistički intelektualac misli u velikim celinama i ne dozvoljava, na primer, da mu horizont ograničava nacionalno, onda prirodno mora želeći najveću moguću komunikaciju sa što brojnijim kulturnim oblastima. Ono što mu je teško da prihvati – a to važi i za protivnike i za pobornike moderne evropske misli – jeste da nema političkih odluka na osnovu kulturnih promišljanja, da, takva jedva da će imati prednost, dok će političke odluke sigurno, manje ili više, imati posledice po kulturu. Veliko pitanje kulturne saradnje je naravno: šta s kulturom? Ali kada i talentovaniji političar ne može da uvidi da rasprava treba da počne sa „duhovnim vrednostima”, to je zato što takve više i ne postoje kao zajednička osnova duhovnog i društvenog života, već jedino zauzimaju centralno mesto u duhovnom sistemu vrednosti humanističkih intelektualaca, kao što su ekonomske vrednosti važne ekonomistima. Ako humanistički intelektualci žele politički uticaj, moraju naravno da postanu političari, tj. da izgrade i ispovrte politička gledišta – a možda bi mogli na izvestan način da porade u pravcu manje podeljenog doba, koje bi popunilo taj jaz koji sada postoji između politike i kulture i koji prouzrokuje da čak ni kulturna politika, koja baš ima pomirujuće ime, izgleda da ne uzima u obzir kulturu. Ako bi čovek hteo da da argumente protiv zajedničkog tržišta, to ne može polazeći od eventualnih štetnih kulturnih posledica tog tržišta, već polazeći od njegovih eventualnih štetnih političkih posledica – a kako bi se intelektualci „obrtnici duha” mogli u to razumeti?

To protiv čega protestuju, jeste u krajnjoj instanci to što se „ekonomska struktura društva” posmatra ne kao ono što je osnova duhovnom životu, već kao njemu nadređeno. Ali ako sami smatraju da je „duhovno” osnova ili nadređeno, onda bi logički morali da priznaju da je rastakanje vrednosti sa odatle sledejućom deobom između duhovnog i političkog, bolest u samom evropskom duhu, da, čak evropska bolest koju u umetnosti

zovu nihilizam. Ratna sekira koja bi da poseče sav politički uticaj na oblast kulture je odmah kod korena samog drveta evropske kulture; cvetovi su sumorni.

Može se biti protivnik „nove Evrope“ imajući svest o tome da će jedva biti nove i bolje Evrpe, ali ne može se želeti nova Evropa a besneti zbog toga što ona pre svega postaje političko-ekonomski dogovor, jer ona i ne može da nastane na drugačiji način – kao što se ni nova evropska svest ne može stvoriti samo političkim dogovorima; stvaraju je samo oni koji i sami nešto stvaraju. I ta svest se stvara jedino rušenjem granica koje su do sada određivale evropsko, radeći protiv evropske samosvesti, koja kod velikih nacija može dobiti karakter megalomanije, i protiv samodovoljnosti koja kod malih nacija može da dobije karakter provincijalizma. Za sada se humanistički intelektualci ne treba da osećaju suvišni u političkoj eri, čak ni kada žive u maloj naciji. Da postaju nestrpilivi i nervozni zbog toga što još uvek jedino mogu da ukazuju na „pojedinca“, dok pojedina ima sve manje i manje, a političari utiču na sve, neizbežno je, ali su neizbežni i takvi razdražujući uslovi.

Biti dobar Evropljanin u našem vremenu znači biti više od Evropljanina, jer ono što je do sada značilo biti dobro evropsko ne uspeva više da nosi dobro evropsko zajedništvo. Još uvek važi (ako smem da citiram) da samo onaj ko je spreman da izgubi samog sebe može sebe osvojiti, a to jamačno važi i u slučaju u kojem čovek naškodi svojoj duši da bi ovladao celim svetom. Osećaj propadanja u savremenoj umetnosti je najpozitivnija crta: poslednji trijumf neustrašivog realizma. Ali ako se traži ohrabrujući znak nove i bolje Evrope koja možda tek treba da se rodi, onda jedva da treba zastati kod umetnika koji uprkos svemu imaju više razumevanja za one koji padaju nego za one koji ustaju, a ni kod političara ne treba stati, jer ko zna da li oni znaju šta je u istinskom interesu Evrope, već pre svega treba gledati one, u javnosti još neartikulisane, slobodne putnike, najmlađe Evropljane, koji uspevaju da zaobiđu predrasudu po kojoj jedni druge smatramo neobičnim samo zato što ne pripadamo istoj naciji, već znaju da smo svi mi takvi. Njima će ova rekonstrukcija Evrope najviše olakšati – ili će prvi poginuti u sledećem ratu, ako taj dobije konvecionalan tok pa da se može govoriti o redosledu pogibije.

U ovoj eposi imamo mnogo toga čemu možemo da se nadamo i od čega možemo da strepimo – jer evropska kultura će tek da osvaja svuda u svetu.

(1958)

(S danskog preveo **Predrag Crnković**)

Vili Serensen (Villy Sørensen; 1929-2001) debitovao 1953. kao pripovedač *Čudnim pričama* (Sære historier) ali osim pripovetki u zbirkama *Bezopasne priče* (Ufarlige historier) iz 1955. i *Priča čuvara* (Formynderfortællinger) 1964. pretežno je pisao eseje, kritike i filozofska dela (o Hermanu Brohu, Niče, Seneki, Tomasu Manu, Kjerkegoru, Kafki). Kao predvodnik tzv. novog radikalizma, skoro pola veka je bio vodeća ličnost kulturnog života Danske. (P. C.)